

به نام خدا

ریخت شناسی گرشاسب نامه و برز و نامه

مؤلف:

دکتر الهه اصغرزاده

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق

انتشارات گیوا

سرشناسه : اصغرزاده، الهه، ۱۳۶۱ -
 عنوان و نام پدیدآور : ریخت‌شناسی گرشاسب‌نامه و برزنامه/ مولف الهه اصغرزاده.
 مشخصات نشر : تهران: گیوا، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری : ۱۹۲ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۱-۰۷۵-۲
 رده بندی کنگره : ۴۵۷۲PIR / ۱۳۹۵ الف ۴۰۸ گ
 رده بندی دیویی : ۲۲/۱۸۸
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۵۹۳۱۰۶

عنوان کتاب :	ریخت شناسی گرشاسب نامه و برزنامه
تالیف و گردآوری :	دکتر الهه اصغرزاده
ناشر :	انتشارات گیوا
مدیر مسئول :	محمدصدیق سپهری‌نیا
مدیر اجرایی :	آزیتا گوهری
صفحه‌آرا و طراح جلد :	سیده محبوبه حسینی
سال و ثوبت چاپ :	۱۳۹۵ / اول
شمارگان :	۱۰۰۰
شابک :	۹۹۷۸-۶۰۰-۴۵۱-۰۷۵-۲
قیمت :	۱۸۰,۰۰۰ ریال
آدرس :	میدان انقلاب، ضلع شمال غرب میدان، جنب بانک رفاه،
	پلاک ۵۹، طبقه ۲، واحد شرقی
تلفن :	۰۲۱ - ۶۶۱۲۳۸۸۰
مشاوره چاپ کتاب :	۰۹۱۲۷۹۸۱۶۵۴
تارنما :	www.givabook.ir

پیش گفتار

داستان‌های حماسی در هر بازه‌ی زمانی و همواره مورد توجه مردمان بوده؛ علی‌الخصوص در کشور عزیزمان که داستان قهرمان‌های پهلوانان، افتخارات قومی، ملی و نژادی سینه به سینه و نسل به نسل منتقل شده است و افزودن شاخ و برگ به آن که جزء لاینفک حماسه است، آن‌ها را شگفت‌انگیز کرده و به صورت افسانه درآورده است.

یکی از شیوه‌های مرسوم در میندوی داستان‌ها و افسانه‌ها، روشی است که ولادیمیر پراب روسی با توجه به کنش و کارکرد شخصیت‌های داستان ابداع کرد - و نه موضوع و درون‌مایه آن‌ها - و آن را ریخت‌شناسی نامید. این شیوه ابتدا بر روی داستان‌های عامیانه صورت گرفت؛ اما با توجه به مقبولیت آن، سایر انواع داستان‌ها نیز اندک اندک بر اساس همین شیوه مورد ارزیابی قرار گرفتند.

در کتاب حاضر، کارکردهای پراب و روش ریخت‌شناسی او بر روی داستان‌های حماسی گرشاسب‌نامه و برزنامه به همراه الگوی روایی پیاده شد و مشخص گردید که نظریه‌ی وی بر این داستان‌ها انطباق دارد؛ اگرچه در نهایت به طرخی با کارکردهای کمتر دست یافتیم، اما از آنجا که تنوع موضوع در داستان‌های حماسی بسیار است، با تالیف آثاری دیگر در این حوزه، می‌توان با قناعت بیشتر به تبیین نظریه پراب پرداخت.

«ریخت‌شناسی گرشاسب‌نامه و برزنامه» موضوع رساله‌ی دکتری اینجانب است که در زمستان ۱۳۹۲ با راهنمایی دکتر حمیدرضا فرضی در دانشگاه آزاد تبریز به فرجام رسید. از تمام عزیزانی که مرا در به ثمر رسانیدن این کتاب یاری رساندند کمال تشکر را دارم.

اللهه اصغر زاده

زمستان ۱۳۹۵

فهرست مطالب

۱۱	فصل اول
۱۱	داستان و حماسه
۱۳	داستان
۱۳	قصه
۱۴	حماسه و انواع آن
۱۵	اسطوره
۱۶	آثار حماسی ایران
۱۷	گرشاسب‌نامه
۱۹	برزنامه
۲۱	فصل دوم
۲۱	ریخت‌شناسی
۲۳	فرمالیسم
۲۴	ساختارگرایی
۲۵	ولادیمیر پراپ و ریخت‌شناسی
۲۳	فصل سوم
۲۳	ریخت‌شناسی گرشاسب
۲۳	نامه و برزنامه
۲۵	ریخت‌شناسی گرشاسب‌نامه
۳۵	داستان اول (حکایت تزویج دختر شاه زایل با جمشید)
۴۱	شخصیت‌ها:
۴۲	داستان دوم (نبرد گرشاسب با اژدها):
۴۶	داستان سوم (حکایت بهو و مهرآج):

۶۵	داستان چهارم (حکایت شاه روم و دخترش):
۷۶	داستان پنجم (حکایت شاه کابل):
۸۶	داستان ششم (نبرد گرشاسب با منهراس و افریقی):
۹۹	داستان هفتم (حکایت نبرد با خاقان و فقور جین):
۱۱۵	داستان هشتم (حکایت گرشاسب با شاه طنجه):
۱۲۰	ریخت‌شناسی برزنامه:
۱۷۹	فصل چهارم:
۱۷۹	مقایسه و نتیجه گیری:
۱۸۷	فهرست منابع و مآخذ:

منظومه‌های حماسی بیان‌کننده آرزوها و حرمان‌های قومی یک ملت است؛ گونه‌ای از متون وصفی که به توصیف اعمال پهلوانی و رزمی می‌پردازد. چون از شاهنامه فردوسی که شاهکاری سترگ در این زمینه محسوب می‌شود بگذریم، منظومه‌های حماسی «گرشاسب‌نامه» و «برزنامه» از آثار بزرگ حماسی در ایران به شمار می‌آیند. گرشاسب‌نامه، داستان پهلوانی‌های گرشاسب- نیای بزرگ رستم- و برزنامه، شرح پهلوانی‌های برزو پسر سهراب و روایات مربوط به خاندان رستم است که در شاهنامه گزارش نشده است. بسیار پسندیده است که جهت شناخت بیش‌تر داستان‌های حماسی و تاثیرگذاری آن‌ها، به بررسی اسطوره‌شناسی، شکل‌شناسی و سایر نقدها روی آورد.

مطالعه و بررسی اسطوره‌شناسی داستان را می‌توان از جنبه‌ای دیگر مورد توجه قرار داد و آن را «ریخت‌شناسی» نامید. ریخت‌شناسی رویکردی در حوزه مطالعات ادبی است که نخستین بار ولادیمیر پراپ^۱ آن را در زمینه مطالعه قصه‌ها مطرح کرد و در این شیوه به دسته‌بندی قصه‌ها و تجزیه و تحلیل ساختار و قالب آن پرداخت که پس از رواج نظریه‌ی فرمالیسم و ساختارگرایی به وجود آمده بود. وی حاصل سال‌ها تحقیق و مطالعه‌ی خویش را در نخستین کتابش، تحت عنوان «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان» در سال ۲۸-۴۱، منتشر کرد. ترجمه‌ی کتاب در محافل ادبی با استقبال کم‌نظیری روبرو شد. پراپ در کتاب قصه‌های ریخت‌شناسی پریان به قصه‌هایی پرداخته است که در فهرست آرنه-تامسون^۲ شماره‌های ۳۰۰ تا ۶۹۹ را دارند که آرنه آن‌ها را قصه‌های جادویی نامیده است. پراپ ضمن ارج نهادن به تلاش‌های آرنه و تامسون و انباش تردیدناپذیر فهرست آنان در شناسایی و کدگذاری قصه‌ها، به ضعف و نارسایی آن نیز اشاره کرد و انتقاد می‌کند. به اعتقاد پراپ تقسیم‌بندی قصه‌ها، به خصوص قصه‌های پریان، بر اساس موضوع، تخیلی جز آشفتنگی و بی‌نظمی نخواهد داشت و عملاً غیر ممکن است. وی نظریه‌ی خویش در باب دسته‌بندی آثار فولکلوریک بر مبنای قواعد و ویژگی‌های صوری اثر را، به تقلید از اصطلاح morphology که در علم گیاه‌شناسی به معنای بررسی و شناخت اشکال است، ریخت‌شناسی نامید. پراپ به توصیف قصه‌های پریان بر اساس اجزای سازنده آن‌ها و روابط متقابل این اجزا پرداخت. پیش از او پژوهشگران غالباً

^۱ Vladimir Propp

^۲ Aarne and Thompson

قصه‌ها را بر اساس محتوایشان بررسی می‌کردند اما پراپ به یک ساختار واحد برای قصه‌ها معتقد بود که از طریق اعمال شخصیت‌های داستان، قابل پیگیری است. وی الگوی حاکم بر این قصه‌ها را استخراج کرد و به این نتیجه رسید که علی‌رغم تکرار و تنوع ظاهری قصه‌های پریان، نوعی وحدت بر این گونه داستان‌ها حکمفرماست. این مردم‌شناس روس با تجزیه و تحلیل قصه‌های روسی پریان نموداری شامل سی و یک کارکرد ارائه کرد و نشان داد که شخصیت‌های قصه‌ها مختلفند، ولی کارهایی که انجام می‌دهند از شمار معینی تجاوز نمی‌کند. پراپ واحد سازنده روایت را کارکرد^۲ یا خویشکاری^۳ امید که در واقع کارکرد، عمل یکی از شخصیت‌های قصه است از نظر اهمیتی که در مسیر سایر کنش‌های قصه دارد و این که تعداد کارکردها محدود است و توالی این عناصر یکسان. نمودارهای او از هر قصه به صورت فرمول‌هایی ارائه شد که از نشانه‌های اختصاری کارکردها تشکیل شده‌اند و از مقایسه و بررسی تطبیقی آن‌ها می‌توان به نتایج ارزنده‌ای دست یافت.

پراپ پس از تعیین پارک‌ها (خویشکاری) و استخراج اصول و قواعد حاکم بر قصه‌ها، به راه‌های محتمل ترکیب و حرکت‌های موجر - در قصه‌ها پرداخت. از لحاظ ریخت‌شناسی می‌توان قصه را اصطلاحاً آن بسط و تطوری دانست که از شارت یا کمبود ویا نیاز شروع می‌شود و با گذشت از خویشکاری‌های میانجی به ازدواج یا خویشکاری‌های دیگری که به عنوان سرانجام و خاتمه‌ی قصه به کار گرفته شده است، می‌انجامد. این گونه بسط و تحول در قصه را «حرکت» نامیده‌ایم. هر شرت یا کمبود جدیدی که در سیر قصه روی می‌دهد، حرکت - سری آغاز می‌شود. گاه یک متن می‌تواند چندین حرکت داشته باشد و تجزیه‌ی متن نیز مستلزم تغییر تعداد حرکات در قصه است. مسأله‌ای که باید به آن توجه داشت، این است که بسط و گسترش حرکات همیشه به طور متوالی رخ نمی‌دهد، بلکه ممکن است متداخل شود، یعنی گاهی چند حرکت با هم آلود می‌شود و یا گاهی یکی متوقف شده و دیگری ادامه پیدا می‌کند، دوباره این توقف برای حرکت دیگری پیش می‌آید.

پراپ معتقد بود که این الگو را می‌توان در مورد سایر قصه‌ها نیز به کار برد.

برای تحقیق درباره‌ی ریخت‌شناسی داستان‌های گرشاسب‌نامه و برزونا‌نامه، نخست مطالعاتی در حوزه‌ی داستان و حماسه، تعاریف، انواع و وجوه مختلف آن به عمل آمد. از آن سو مطالعاتی درباره ریخت‌شناسی که ریشه در فرمالیسم و ساختارگرایی داشت انجام شد. مرحله‌ی بعد به نشر درآوردن

کتاب‌های گرشاسب‌نامه و برزنامه و خلاصه کردن آن‌ها بود. تک تک این داستان‌ها بر مبنای ۳۱ کارکرد پیشنهادی پراپ تجزیه و تحلیل شدند. شماره‌ای که در انتهای ابیات است، به کارکرد مورد نظر اشاره دارد. الگوی کارکردی هر حکایت در قالب فرمولی تنظیم شد. افراد داستان بر حسب شخصیت‌هایی که پراپ برشمرده بود، مورد بررسی قرار گرفتند. و در پایان کار با الگویی که پراپ در زمینه‌های مختلف ارائه کرده بود، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. امید است نتایج حاصل از این پژوهش بتواند در مطالعات جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی مورد استفاده قرار گیرد.